

ks. prof. dr hab. Wojciech Pikor
Wydział Teologiczny UMK
Toruń

**Recenzja dorobku naukowo-dydaktycznego i rozprawy habilitacyjnej
ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego**

Recenzja składa się z trzech części. W pierwszej zostanie omówiona działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego, następnie zostanie dokonana ocena jego dorobku naukowego, zaś całość zamknie ocena jego rozprawy habilitacyjnej.

I. Działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna

Ks. dr Tomasz Tułodziecki od początku swoich studiów teologicznych zdradzał zainteresowanie Pismem Świętym, czego dowodem jest praca magisterska pt. *Symbol namiotu w opisie Przemienienia Pańskiego*, napisana pod kierunkiem ks. bp. prof. dr. hab. Jana Bernarda Szlagi. Po święceniach kapłańskich (1994) i rocznej pracy na parafii Habilitant rozpoczął studia specjalistyczne na Papieskim Instytucie Biblijnym, które zwieńczył licencjatem nauk biblijnych uzyskanym na podstawie pracy *L'unzione regale come l'inizio della monarchia d'Israele 1 Sm 1–9*, której promotorem był prof. S. Pisano SJ. Studia na tej prestiżowej uczelni wprowadziły ks. dr. Tułodzieckiego w świat ksiąg historycznych Starego Testamentu, w szczególności dzieła deuteronomistycznego. Ten kierunek zainteresowań znalazł potwierdzenie w rozprawie doktorskiej *Jeroboam I – reformator religii Izraela. Studium egzegetyczno-teologiczne 1 Krl 11,26–14,20*, napisanej pod kierunkiem ks. bp. prof. dr. hab. Zbigniewa Kiernikowskiego, a obronionej w 2003 r. na Wydziale Teologicznym UMK w Toruniu. Po uzyskaniu stopnia doktora teologii Habilitant został zatrudniony na stanowisku prorektora w Wyższym Seminarium Duchownym w Toruniu. W uczelni tej prowadził od II semestru 2002/2003 roku wykłady z egzegezy Starego i Nowego Testamentu, teologii biblijnej, języka hebrajskiego i niemieckiego. Od roku akademickiego 2004/2005 jest

zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Biblistyki Wydziału Teologicznego UMK. Od 2015 r. prowadzi również wykłady zlecone w Wyższej Szkole Filologii Hebrajskiej w Toruniu. Od czasu zatrudnienia na Wydziale Teologicznym UMK był promotorem prawie czterdziestu prac magisterskich z zakresu egzegezy i teologii Starego Testamentu.

Działalność naukowa ks. dr. Tułodzieckiego nie ogranicza się tylko macierzystej uczelni. Bierze on czynny udział w krajowych i zagranicznych sympozjach i konferencjach naukowych, m. in. w Grudziądzu (2006), Oldenburgu (2007), Warszawie (UKSW, 2012 i 2015), Lublinie (KUL, 2013). i Toruniu (2015). Jest inicjatorem konferencji naukowych zatytułowanych „Czytając Biblię”, które corocznie mają miejsce w maju na Wydziale Teologicznym UMK.

Ks. dr Tomasz Tułodziecki jest czynnym członkiem polskich i zagranicznych towarzystw naukowych, wśród których należy Associazione Ex-Alumni del Biblico (Rzym), Stowarzyszenie Biblistów Polskich (członek zwyczajny), Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Dzieło Biblijne im. Jana Pawła II. W tym ostatnim przypadku Habilitant jest zarazem moderatorem Dzieła Biblijnego Diecezji Toruńskiej. Ks. Tułodziecki jest członkiem redakcji kwartalnika *Biblica et Patristica Thorunensia* oraz półrocznika *Verbum Vitae*.

Obok działalności dydaktycznej i naukowej ks. dr Tułodziecki dał się jako popularyzator wiedzy biblijnej, także na forum ogólnopolskim, z wykorzystaniem najnowszych mediów. Od początku powstania Dzieła Biblijnego w 2014 r. Habilitant intensywnie i systematycznie współpracuje z Radiem Maryja i Telewizją Trwam w ramach cotygodniowych, cyklicznych programów „Szukając Słowa” (Radio Maryja) i „W namiocie Słowa” (Telewizja Trwam). Od 2014 r. pełni funkcję dyrektora Wydziału Duszpasterskiego ds. Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego w Diecezji Toruńskiej. Z tego tytułu jest odpowiedzialny w swojej macierzystej diecezji za formację biblijną osób konsekrowanych, prowadząc systematycznie konferencje biblijne m.in. u Karmelitanek Bosych w Łasinie, Elżbietanek w Toruniu i Grudziądzu, Karmelitanek Dzieciątka Jezusa w Toruniu. Jako moderator diecezjalny Dzieła Biblijnego nie tylko kieruje duszpasterstwem biblijnym, ale również czynnie się w nie angażuje, głosząc liczne prelekcje, referaty, organizując wreszcie od wielu lat konkurs biblijny dla szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, który od 2014 roku odbywa się pod patronatem Wydziału Teologicznego UMK.

Zaprezentowany w skrócie dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego zasługuje na uznanie. W działalności naukowej nie ogranicza się on tylko do swojej macierzystej uczelni, ale jest aktywny w polskim środowisku biblistów. Jego działalność nie sprowadza się tylko do dydaktyki i publikacji naukowych, ale przekłada się na

działania pastoralne, służące popularyzowaniu wiedzy biblijnej. W tym obszarze działań z powodzeniem wykorzystuje mass media, czyniąc z nich jeszcze jedno narzędzie pracy biblisty.

II. Dorobek naukowy

Dorobek naukowy przedstawiony przez ks. dr. Tomasz Tułodzieckiego po roku 2003 (doktorat) obejmuje jedną publikację książkową (wydana drukiem rozprawa doktorska *Jeroboam I – reformator religii Izraela. Studium egzegetyczno-teologiczne 1 Krl 11,26 – 14,20*, RSB 14, Warszawa 2004), 22 artykuły naukowe (sześć opublikowanych w pracach zbiorowych, pozostałe w czasopismach recenzowanych: dziewięć w *Verbum Vitae*, trzy w *Biblica et Patristica Thorunensia*, po jednym w *Collectanea Theologica*, *Teologia i Człowiek, Caurensia*) i jedną recenzję książki. Wśród recenzowanych artykułów są również prace w językach obcych (jeden artykuł w języku niemieckim i jeden w języku włoskim). Wprawdzie więcej niż połowa artykułów została opublikowana w dwóch czasopismach – *Verbum Vitae* i *Biblica et Patristica Thorunensia*, to jednak ich recepcja jest ogólnopolska, gdyż oba periodyki są uznanymi tytułami wśród biblistów polskich. Prace ks. dr. Tułodzieckiego są w obiegu ogólnopolskim również przez fakt publikacji w monografiach zbierających prace różnych autorów z Polski. Na szczególną uwagę zasługuje rozdział pt. „Prawo – Świątynia – Kult w Księgach Historycznych” w *Teologii Starego Testamentu* pod red. M. Rosika (Wrocław 2001), która w obszarze języka polskiego stanowi pierwszą teologię biblijną opracowaną wyłącznie przez biblistów polskich.

W pracy badawczej ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego można wyróżnić trzy zasadnicze obszary zainteresowań: księgi historyczne Starego Testamentu, Księga Psalmów oraz księgi prorockie. Nie znaczy to, że Habilitant ogranicza się w swojej pracy badawczej tylko do Biblii Hebrajskiej, gdyż podejmuje również tematy z zakresu Nowego Testamentu, co świadczy, iż ma się do czynienia z biblistą „kompletnym”, poruszającym się swobodnie wewnątrz Starego jak i Nowego Testamentu.

1. Księgi historyczne Starego Testamentu

W ramach zbioru ksiąg historycznych znajdują się teksty przynależące do różnych tradycji i dotyczące różnych okresów dziejów biblijnego Izraela. W ramach tego obszaru badawczego zauważa się, iż badania prowadzone przez ks. dr. Tułodzieckiego idą w trzech kierunkach.

a) Początki monarchii

W swoich publikacjach Habilitant kilkakrotnie badał teksty pochodzące z historii deuteronomistycznej, w których opisuje się początki monarchii w Izraelu. W studium poświęconym Samuelowi („Samuel – prorok. Pierwszy Sługa Słowa Bożego w monarchii Izraela [1 Sm 1,1 – 4,1]”, *VV* 7 [2005] 31-52) bada biblijną narrację o powołaniu Samuela, by w powierzonych mu funkcji proroka widzieć punkt zwrotny w historii Izraela, jako że to osoba proroka jest niezbędna dla legitymizacji władzy królewskiej. Pierwszy, który otrzymuje ją w Izraelu, jest Saul. Jest on jednak tytułowany jako *nāgîd* – wódz, którego kompetencje ograniczają się do działań wojennych. Powód, dla którego nie został on nazwany „królem”, jest przedmiotem badań w artykule „Godność *nâgîd* dla Saula w 1 Sm 9,1 – 10,16”, w: „*Bóg jest miłością*”, Fs. J. Kudasiewicz, *RSB* 25, Warszawa 2006, 379-392. Problem początków monarchii i odmiennej sytuacji Saula i Dawida jest ponownie poruszony w kontekście ich namaszczenia („I opanował go duch Boży». Dar ducha Bożego w misji królewskiej Saula i Dawida [1 Sm 10,10 i 16,13]”, w: „*In fide et dilectione*”, Fs. A. Suski, Toruń 2006, 263-281).

b) Świątynia i kult

Kolejnym zagadnieniem podejmowany wielokrotnie przez ks. dr. Tułodzieckiego w badaniach nad księgami historycznymi jest sprawa świątyni i kultu. Ten kierunek badań jest w pewnym sensie konsekwencją rozprawy doktorskiej ks. Tułodzieckiego, w której analizował teksty biblijne mówiące o działalności Jeroboama, pierwszego monarchy Królestwa Północnego, w sferze kultu i religii (*Jeroboam I – reformator religii Izraela. Studium egzegetyczno-teologiczne 1 Krl 11,26 – 14,20*). Całościowe spojrzenie na sprawę świątyni i kultu w księgach historycznych proponuje ks. Tułodziecki w studium „Prawo – Świątynia – Kult w Księgach Historycznych” opublikowanym w zbiorowym dziele *Teologia Starego Testamentu* pod redakcją ks. M. Rosika. Wartość tej pracy zawiera się nie tylko w syntetycznym ujęciu historii świątyni i kultu w dziele deuteronomistycznym, ale również w zaprezentowaniu roli świątyni i kultu w Izraelu powygnaniowym, szczególnie jako czynnika kształtującego tożsamość nowego Izraela. Początki świątyni w Izraelu – tym jeszcze zjednoczonym i później tym już podzielonym przez Jeroboama – ks. Tułodziecki analizuje w artykule zatytułowanym „Świątynia jerozolimska jako znak jedności religijnej i politycznej Izraela” (*VV* 8 [2005] 51-72). W nurt badań nad kultem prezentowanym w dziele dr wpisuje się też artykuł analizujący starotestamentalne tradycje nazireatu („Starotestamentowe tradycje nazireatu i ich recepcja w Dziejach Apostolskich”, *TiCz* 20 [2012] 47-68). Na gruncie polskim jest to bez wątpienia najbardziej kompletne, ale też i szczegółowe opracowanie tej instytucji, która był rodzajem ślubu przeznaczanego dla osób świeckich jako

szczególna sposobność do osiągnięcia osobistej świętości. Kwestie kultu podniesione są również w artykule poświęconym Eliaszi: „Eliasz – Słowo Boże lekarstwem na kryzys wiary proroka (1 Krl 17,1 – 19,21)”, opublikowanym w tomie dziewiątym serii *Analecta Biblica Lublinensia* (Lublin 2014, 59-74). Kryzys Eliasz rodzi się w kontekście kryzysu kultu jahwistycznego w Królestwie Północnym, który pozostawał pod coraz większym wpływem kananejskiego kultu Baala.

c) Izrael powygnaniowy

Stopniowo zainteresowania ks. Tułodzieckiego historią biblijnego Izraela przesuwają się w kierunku dziejów Izraela powygnaniowego, przygotowując tym samym grunt pod rozprawę habilitacyjną. Z tego obszaru badań należy wymienić artykuł powstały pierwotnie w języku polskim, ale później przepracowanym i zredagowanym w języku niemieckim: „Israel und Juda – ein Volk oder zwei Antagonisten angesichts der Auserwählung Gottes?“, *Cauriensia* 8 (2013) 393-409. Problem, który stawia sobie autor w tej publikacji, to sprawa relacji między Izraelem i Judą w dziele deuteronomistycznym, kronikarskim i u Ezd-Ne. W tym kontekście podejmuje dyskusję nad statusem Samarytan, którą rozwija i pogłębia w artykule zatytułowanym „Schizma Samarytan. Spór o władzę nad Judą i Jerozolimą” (*VV* 14 [2008] 39-57). To solidne studium poświęcone historii Samarytan godne jest uwagi chociażby ze względu na dyskusję o genezie powstania świątyni na górze Gerazim.

2. Księga Psalmów

Drugi obszar badań prowadzonych przez ks. dr. Tułodzieckiego obejmuje Księgę Psalmów. W dorobku Habilitanta pojawiają się publikacje typowo egzegetyczne („Dzisiaj kwiatem, jutro słomą – refleksja nad tajemnicą ludzkiego przemijania w oparciu o Psalm 90”, *VV* 24 [2013] 73-94), częściej jednak są to prace z zakresu teologii psalmów, przy czym analizy są prowadzone zawsze w kontekście kanonicznym. I tak w artykule zatytułowanym „Ps 110 jako przykład teologii kapłaństwa w Psalterzu” (*VV* 12 [2007] 33-59) autor dokonuje analizy Ps 110,4, naświetlając początki kapłaństwa sadokickiego i kapłaństwa powygnaniowego. Styntagma „ujrzeć/widzieć oblicze Boga” jest przedmiotem badania w studium pt. „«Widzieć Boga» w świetle Księgi Psalmów” (*VV* 16 [2009] 107-125), w którym autor stosuje podwójny klucz interpretacyjny wobec dyskutowanego wyrażenia: chrystologiczny (kanoniczny) i egzystencjalny. To podwójne ukierunkowanie w lekturze teologicznej Psalterza zauważa się również w artykule „Psalmy szkołą Bożego przebaczenia”

(VV 16 [2009] 107-125). Ten ostatni tekst jest niezwykle cennym przyczynkiem do właściwej interpretacji psalmów złorzeczających.

3. Księgi prorockie

W przypadku ksiąg prorockich zauważa się stopniowe przesuwanie zainteresowań ks. dr. Tułodzieckiego w stronę ksiąg proroków mniejszych. Typowo egzegetyczną publikacją jest artykuł zatytułowany „Jak owca niema wobec strzygących ją» (Iz 53,7) – interpretacja starotestamentalnych Pieśni Sługi Jahwe w świetle cierpienia, śmierci i chwały dr Lisamarii Meirowsky”, w: *Królewski Traktat Cierpienia. Rzecz o Lisamarii Meirowsky z Grudziądza, Towarzyszcze Męczeńskiej Drogi sw. Edyty Stein*, red. M. Mróz, Toruń 2007, 75-89. Autor poddaje w nim analizie egzegetycznej fragment IV Pieśni Sługi YHWH zawarty w Iz 53,4-7. Kolejne publikacje pozostają już w obszarze proroków mniejszych. Próbę całościowego spojrzenia na dzień YHWH przynosi artykuł „«Dzień Jahwe» w pismach prorockich”, w: „Przeznaczyłeś nas dla Twojej prawdy” (4Q 459), Fs. Z. Kapera, Warszawa 2007, 481-500. Publikacja ta jest ważna przede wszystkim z powodu dyskusji nad pochodzeniem koncepcji dnia YHWH, którego genezę ks. Tułodziecki łączy, idąc za G. von Radem, z instytucją świętej wojny. Artykuł „Jonasz wobec pogan” (*BPT* 2 [2009] 37-48) stanowi próbę rekonstrukcji stosunku Izraela powygnaniowego do pogan, którzy w Księdze Jonasza są ujęciu kontrastowo, przy czym ich negatywny obraz budowany jest jako paralela do postawy Jonasza, zaś pozytywny – jako paralela do nawrócenia Boga. Wreszcie artykuł poświęcony tłu historycznemu Księgi Aggeusza („Tło historyczne epoki proroka Aggeusza. Polityka – administracja – demografia”, *CT* 4 [2012] 11-30) stanowi zwiastun tematu rozprawy habilitacyjnej. To ważne opracowanie historii Izraela powygnaniowego przynosi analizę polityki Persji wobec podbitych krajów, wyjaśnia struktury administracyjne Imperium Perskiego, także na poziomie satrapii, przybliża kwestie demograficzne powygnaniowej Judy.

Jaki obraz biblisty wyłania się z tych publikacji? Ks. dr Tułodziecki prezentuje dojrzały warsztat egzegetyczny. Posługuje się podstawowym narzędziem egzegety, jakim jest metoda historyczno-krytyczna, jednakże w swoich interpretacjach jest zawsze ukierunkowany na teologię. Jego lektura tekstów biblijnych jest holistyczna, kanoniczna i chrystologiczna. Habilitan posiada umiejętność odczytywania analizowanego tekstu wewnątrz uniwersum literackiego, do którego dana perykopa przynależy, w tym celu dokonuje często egzegezy wewnątrzbiblijnej, która odkrywa w badanych tekstach (nie tylko psalmów) perspektywę chrystologiczną.

Elementem charakterystycznym w pracy badawczej ks. dr. Tułodzieckiego jest doskonała znajomość literatury przedmiotu. To świadczy o postawie pokory wobec wcześniejszych dokonań biblistów, ale też i o mądrości, która pozwala mu, pozostając w dialogu z poprzednikami, czynić kolejne kroki w odczytaniu przesłania badanych tekstów biblijnych. O jego dojrzałości świadczy właśnie krytyczna lektura i dialog z opiniami innych biblistów.

Cechą wyróżniającą egzegezę ks. dr. Tułodzieckiego jest umiejętność analiz o charakterze semantycznym i etymologicznym, czego dowody znaleźć można w wielu publikacjach (m.in. „Godność *nâgîd* dla Saula w 1 Sm 9,1 – 10,16”; „Starotestamentowe tradycje nazireatu”; „«Widzieć Boga» w świetle Księgi Psalmów”). Ponownie trzeba podkreślić, że te niekiedy bardzo szczegółowe analizy nie są celem samym w sobie, lecz pozostają podporządkowane teologicznemu spojrzeniu na badany tekst biblijny.

Kolejnym znakiem rozpoznawczym badań prowadzonych przez Habilitanta jest nachylenie egzystencjalne jego interpretacji Biblii. Dotyczy to szczególnie publikacji dotyczących psalmów. To egzystencjalne ukierunkowanie jego lektury powoduje, że recenzowane publikacje nie pozwalają się zamknąć tylko w obszarze egzegezy biblijnej, gdyż z powodzeniem stają się podstawą do budowania pewnej duchowości biblijnej opartej na słowie Bożym. Najbardziej dojrzałą publikacją w tym zakresie jest bez wątpienia analiza kryzysu proroka Eliasza („Eliasz – Słowo Boże lekarstwem na kryzys wiary proroka (1 Krl 17,1 – 19,21)”).

Przy tak różnorodnym tematycznie dorobku naukowym zauważa się pewne mankamenty. Częstą sytuacją jest błędna transliteracja słów hebrajskich, która powtarza się w publikacjach wydanych przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Te usterki nie obciążają w żaden sposób Habilitanta, jednakże należy wyrazić żal, że tak dobra egzegeza i teologia jest niweczona do pewnego stopnia w toku korekty podejmowanej przez wydawnictwo tak poważnej uczelni. Nie wszystko można jednak zrzucić na karb korekty – w artykule „Godność *nâgîd* dla Saula w 1 Sm 9,1 – 10,16” aż sześciokrotnie pojawia się istotne dla pracy odniesienie do tekstu 1 Krn 11,22 – w rzeczywistości chodzi o tekst z 2 Krn 11,22. Szacunek budzą kompetencje ks. dr. Tułodzieckiego w zakresie historii Izraela powygnaniowego. Jednakże w kontekście artykułu „Israel und Juda – ein Volk oder zwei Antagonisten angesichts der Auserwählung Gottes?” rodzi się pytanie, czy Habilitant nie opowiedział się zbyt szybko za wczesną datacją Kronikarza (między edyktem Cyrusa w 538 r. przed Chr. i wzniesieniem Drugiej Świątyni w 515 r. przed Chr.) (s. 409). Czy w tak krótkim czasie, przy niesprzyjających warunkach ekonomicznych, osoby odpowiedzialne za Księgi

Kronik byłby w stanie spisać tak dojrzałe teologicznie dzieło? Przydałaby się w tym względzie szersza dyskusja.

Pewną słabością niektórych publikacji są nadawane im tytuły, które nie zawsze korespondują z ich zawartością. W przypadku artykułu zatytułowanego „«Jak owca niema wobec strzygących ją» (Iz 53,7) – interpretacja starotestamentalnych Pieśni Sługi Jahwe w świetle cierpienia, śmierci i chwały dr Lisamarii Meirowsky” analiza ogranicza się zasadniczo do Iz 53,4-7. Do tego nie widzi się związków między analizą egzegetyczną a przywołaną w tytule pracy postacią dr Meirowsky. W artykule „«Dzień Jahwe” w pismach prorockich” pierwsza część pracy ma na celu dyskusję nad pochodzenie tej idei w Biblii Hebrajskiej, w drugiej zaś części spojrzenie zostaje zwężone tylko do Am 5,18-20. Podobne zastrzeżenia budzi tytuł „Teologia i antropologia w historii deuteronomicznej Rdz 1,1–4,1”, *BPT* 4 (2011) 15-31. Wątpliwości odnośnie do tego tytułu można zawrzeć w jednym pytaniu: na podstawie czego autor mówi o historii deuteronomicznej w Rdz 1,1–4,1?

Po zapoznaniu się z dorobkiem naukowym ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego należy podkreślić, iż prezentuje on dojrzałą warsztatowo i teologicznie egzegezę biblijną. Bez wątplenia przynależy on w Polsce do wąskiego grona specjalistów zajmujących się historią deuteronomistyczną oraz dziejami Izraela powygnaniowego.

III. Rozprawa habilitacyjna

T. Tułodziecki, *Tożsamość nowego Izraela w Księdze Zachariasza. Studium egzegetyczno-teologiczne Za 1–8* (Scripta Theologica Thoruniensia 33), Toruń 2014, stron 340.

Kwestia tożsamości narodowej i etnicznej jest niezwykle aktualna we współczesnym świecie. Napływające do Europy setki tysięcy uchodźców i migrantów zarobkowych z krajów muzułmańskich stanowią czynnik, który nie tylko zmienia oblicze kulturowe i religijne Europy, ale zmusza jej mieszkańców do podjęcia pytania o swoją własną tożsamość. Poszukiwanie tożsamości, odkrywanie jej fundamentów, ustalanie jej uwarunkowań kulturowych, pytanie o jej niezmiennosc to kwestie, które stanowią problem nie tylko dla współczesnych społeczeństw. Europa ma wciąż korzenie judeo-chrześcijańskie, niezależnie od polityki negującej tę prawdę. Z tego powodu jest całkowicie zasadne pytanie o tożsamość w kontekście Pisma Świętego, które przez wieki stanowiło – pozostaje mieć nadzieję, że stanowi i dzisiaj – kod kulturowy Europy. Problem tożsamość pojawia się w kontekście

kryzysów politycznych, społecznych i religijnych, co znajduje potwierdzenie w Biblii. Takim szczególnym momentem kryzysu tożsamości było wygnanie babilońskie, które wymusiło rewizję trzech kluczowych aksjomatów wiary biblijnego Izraela, będących zarazem wyznacznikiem jego tożsamość narodowej i religijnej: ziemi obiecanej – nienaruszalności Syjonu – monarchii Dawidowej. Powrót z wygnania babilońskiego nie zamyka procesu budowania nowej tożsamości, który zainicjowali prorocy wygnania, szczególnie Deutero-Izajasz i Ezechiel. W istocie zastana przez repatriantów rzeczywistość polityczna, ekonomiczna i religijna wymusza potrzebę poszukiwania nowych podstaw pod tożsamość Izraela powygnaniowego. Szczególną rolę w tym procesie odegrał prorok Zachariasz, który w swoich wizjach (Za 1–8) kreśli projekt nowej tożsamości Izraela opartej na Prawie. Znalezienie w cyklu nocnych wizji Zachariasza elementów konstytutywnych dla nowego Izraela stanowi cel rozprawy habilitacyjnej ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego.

Rozprawę otwiera Wprowadzenie (s. 11-22), w którym autor wychodzi od pytania o znaczenie tożsamości dla życia narodów w kontekście kultury i religii. Pytanie to stawia w kontekście biblijnego Izraela, przywołując dwie konferencje naukowe (polską i niemiecką) poświęcone temu problemowi (s. 12-14). Zauważa, że w dyskusjach nad tożsamość biblijnego Izraela prowadzonych na forum naukowym pomija się rolę proroków w kształtowaniu samoświadomości Izraela. Wykazuje znaczenie tej kwestii w chwili powrotu Żydów z wygnania babilońskiego poprzez odniesienie do dwóch proroków powygnaniowych: Aggeusza i Zachariasza, z których ten drugi skupia się nie tylko na potrzebie odbudowania świątyni jerozolimskiej, ale podejmuje się zadania zbudowania nowej tożsamości Izraela (s. 16). Kluczową rolę w tym projekcie odegrały jego nocne wizje (Za 1–8). Ks. Tułodziecki prezentuje w tym kontekście dotychczasowe opracowania egzegetyczne i teologiczne Księgi Proto-Zachariasza (H. Delkurta, Ch. Jeremiasa, P. Marinkoviča, T. Pola i R. Luxa, s. 18-20). Każdy z wymienionych autorów stawiał sobie za cel odczytanie przesłania teologicznego tych wizji (Delkurt – przygotowanie nowej przestrzeni dla obecności YHWH pośród swego ludu; Jeremias – charakter apokaliptyczny tych wizji; Marinkovič i Pola – instytucja kapłaństwa; Lux – różne aspekty wizji, m.in. uniwersalizm zbawienia, świątynia i prorocy – dokumentowane w pojedynczych artykułach). Dotychczasowy stan badań w pełni uzasadnia potrzebę podjęcia badań nad wizjami Za 1–8 pod kątem tożsamości Izraela. Ten problem badawczy ks. Tułodziecki chce analizować na dwóch płaszczyznach: diachronicznej i synchronicznej, przez co podstawowe narzędzie badawcze, jakim jest metoda historyczno-krytyczna, pozostanie podporządkowana problemowi teologicznemu, jakim jest wydobycie na

bazie egzegezy Za 1–8 Zachariaszowej koncepcji nowego Izraela (s. 21). Wprowadzenie ks. Tułodziecki kończy krótkim omówieniem struktury swojej monografii (s. 21-22).

Rozdział I podejmuje „problem tożsamości Izraela w okresie przedwygnaniowym i w czasie niewoli babilońskiej” (s. 23-96). Na początku rozdziału autor stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie: „kiedy w ogóle pojawiło się pojęcie Izraela jako pewnej etnicznej i politycznej całości, z własnym, oryginalnym kodem kulturowym?” (s. 23). Odpowiedzi szuka poprzez synchroniczną/kanoniczną lekturę ksiąg biblijnych, ustalając elementy stanowiące o tożsamość najpierw patriarchów, następnie Hebrajczyków doby Wyjścia, dalej Izraela czasów monarchii, ze szczególnym uwzględnieniem wkładu proroków w kształtowanie się tożsamości Izraela, wreszcie Izraelitów będących na wygnaniu babilońskim. Ks. Tułodziecki za fundament tożsamości Izraela uznaje przymierze, które YHWH zawarł ze swym ludem na Synaju. To wydarzenie „założycielskie” manifestowało się poprzez zewnętrzne znaki (m.in. obrzezanie, szabat, kult), było wspierane przez konkretne instytucje (monarchia, świątynia), jednakże kluczową sprawą był wymiar duchowy tej tożsamości, związany z zachowywaniem Tory, wymagający odpowiedniej dyspozycji serca, o czym przypominali prorocy zapowiadający nowe przymierze.

W rozdziale II ks. Tułodziecki prezentuje „problemy literackie Za 1–8”, które są niezbędne dla właściwego odczytania przesłania nocnych wizji Zachariasza (s. 97-173). Po omówieniu kontekstu historycznego wystąpienia proroka Zachariasza następuje uzasadnienie delimitacji kontekstu literackiego wizji Zachariasza w rozdz. 1–8. Podział na Proto- i Deutero-Zachariasza nie ma na celu destrukcji Księgi Zachariasza w jej kształcie finalnym, lecz zmierza do odczytania jej w relacji do Księgi Aggeusza. Związki formalne i treściowe między Ag i Za 1–8 toruński egzegeta sprowadza do trzech elementów: chronologii, motywu przewrotu kosmicznego oraz symboliki srebra i złota. Zasadniczą część rozdz. II stanowi analiza kompozycji Za 1–8, w toku której ks. Tułodziecki wykazuje pozycję inkluzyjną Za 1,1-6 i 7,1-14, pozycję konkluzją Za 8,1-23 oraz strukturę koncentryczną samych wizji Zachariasza, z których wyłącza, podając odpowiednią argumentację formalną i treściową, wizję rehabilitującą arcykapłana Jozuego (Za 3,1-7). Koncentryczność pozostałych siedmiu wizji: koni i jeźdźców (1,7-17), rogów i rzemieślników (2,1-4), człowieka ze sznurem mierniczym (2,5-9), złotego świecznika i dwóch oliwek (4,1-14), latającego zwoju (5,1-4), kobiety zamkniętej w efie (5,5-11) i ponownie rydwanów i koni (6,1-8), wykazuje na bazie zbieżności symboliki i tematyki poszczególnych wizji, chronologii ich wystąpienia (centralna wizja ma miejsce o północy) oraz przestrzeni, w których dokonują się kolejne wizje.

Zewnętrzne, peryferyjne wizje mają za zadanie przygotowanie przestrzeni, w której na powrót chce rezydować YHWH, jak pokazuje to centralna wizja świecznika.

Rozdział III przynosi egzegezę wizji Zachariasza, które są badane w parach odpowiadających strukturze koncentrycznej Za 1,7–6,14 (s. 175-313). W ten sposób, respektując układ koncentryczny wizji, ks. Tułodziecki udaje się oddać dynamikę Zachariaszowego „projektu tożsamości” nowego Izraela, który wychodzi od przygotowania Bożej przestrzeni (wizja I i VII), następnie oczyszczenia jej (wizja II i VI), dalej umocnienia jej (wizja III i V), by wreszcie stała ona przestrzenią zamieszkania Boga, a tym samym życia nowego Izraela (wizja IV). Poszczególne wizje są analizowane wiersz po wierszu, co nie stanowi jednak powtórzenia wcześniejszych komentarzy do Księgi Zachariasza. Celem bowiem badania jest wychwycenie kluczowych elementów dla nowej tożsamości Izraela, które autor rozpoznaje ostatecznie w Prawie, świątyni wraz z kultem i ziemi/Jerozolimie (s. 312). Ks. Tułodziecki doskonale porusza się w świecie symboliki Zachariaszowych wizji, umiejętnie prowadzi dyskusję z propozycjami innych egzegetów, proponuje własne rozwiązania. Potwierdzeniem tak prowadzonej egzegezy może być chociażby precyzyjna analiza symboliki maści (kolorów) koni, które pojawiają się w wizji I i VII (s. 181-183, 213-216). Zwieńczeniem badań jest bez wątpienia kluczowa dla tematu monografii czwarta, centralna wizja Zachariasza złotego świecznika i dwóch oliwek. To w niej objawia się w całej pełni ks. dr. Tułodzieckiego umiejętność prowadzenia egzegezy wewnątrzbiblijnej, rezultatem której jest stwierdzenie, iż w przypadku boskiego kandelabru chodzi o „bezpośrednie objawienie się niewidzialnego Boga Jahwe. Świecznik ze złota nie stoi przed Bogiem, lecz jest symbolicznym przywołaniem Jego obecności, obecności, która czuwa i przenika całą ziemię” (s. 298). Podobnie też godna odnotowania jest interpretacja dwóch oliwek identyfikowanych jako „synowie oliwy” nie w kluczu jednostkowym (namiestnik Zorobabel i arcykapłan Jozue), lecz kolektywnym/geograficznym (Juda i Izrael) (s. 307-311).

W Zakończeniu (s. 315-321) ks. Tułodziecki zbiera najważniejsze rezultaty swojego badania, wskazując zarazem możliwe kierunki dalszych badań nad wizjami Zachariasza: ich recepcję w literaturze Drugiej Świątyni oraz w Apokalipsie św. Jana. Monografię zamyka wykaz skrótów (s. 323-325) i zestawienie bibliografii wykorzystanej w pracy (s. 327-340).

Recenzowana monografia ks. dr. Tułodzieckiego stanowi istotny wkład w rozwój biblistyki polskiej. Księgi prorockie, a w szczególności dwunastu proroków mniejszych nie cieszą się zainteresowaniem polskich biblistów. Nie chodzi przy tym tylko o wypełnienie istniejącej luki, gdyż badania toruńskiego egzegety dotyczą wczesnego okresu

powygnaniowego w historii Izraela, dla którego jedynym źródłem pozostają zasadniczo teksty prorockie. Drugi rozdział monografii, w którym podejmuje on kwestie wprowadycyjne Księgi Zachariasza, wejdą na stałe do polskich opracowań literatury prorockiej tego okresu. Dzięki tej pracy polski czytelnik otrzymuje świeże spojrzenie na historię Izraela powygnaniowego, co jest gwarantowane również problem badawczym podjętym w analizie Zachariaszowych nocnych wizji – nowej tożsamości Izraela. Ten problem nie jest tylko akademicki, jak pokazuje historia Europy pisana na naszych oczach falami uchodźców reprezentujących inną kulturę i religię.

W przypadku rozprawy habilitacyjnej ks. Tułodzieckiego ma się do czynienia z dziełem napisanym przez dojrzałego, samodzielnego naukowca. Doskonała znajomość Biblii Hebrajskiej, dostęp do najnowszej zagranicznej literatury przedmiotu, krytyczne spojrzenie na propozycje innych egzegetów, twórcza dyskusja z ich poglądami prowadząca do własnych wniosków badawczych stanowią o wartości recenzowanej monografii. Dochodzi do tego wartość literacka języka tej rozprawy, która w lekturze będzie zrozumiała nie tylko dla specjalistów.

Zastosowana w pracy metoda historyczno-krytyczna gwarantuje najwyższą jakość badań Za 1–8. Co jest istotne, ks. Tułodziecki nie jest zakładnikiem ustalonych procedur tej metody badawczej, które potrafią nierzadko przesłonić biblistom cel teologiczny studium biblijnego. Połączenie w monografii podejścia synchronicznego i diachronicznego zaowocowało lekturą konceptualną Zachariaszowych wizji, które zostały odczytane jako prorocki projekt nowej tożsamości Izraela, realizowany w przestrzeni zamieszkania powygnaniowego Izraela. Recenzowana monografia nie jest zatem tylko studium egzegetycznym, lecz pozostaje ukierunkowana na odczytanie przesłania teologicznego Za 1–8, które pozostaje aktualne wobec wyzwań współczesnego świata.

W toku lektury recenzowanej monografii zrodziło się kilka uwag, które stanowią rodzaj przyczynku do dyskusji naukowej w obszarze badań przeprowadzonych przez ks. dr. T. Tułodzieckiego.

Rozdział I kreśli tło dla Zachariaszowych poszukiwań nowej tożsamości Izraela powygnaniowego. Podejście synchroniczne nie jest wystarczającej, gdyż teksty mówiące chociażby o patriarchach nie są wcale najstarszym świadectwem samorozumienia siebie przez patriarchów, będąc świadectwem czasów wygnania babilońskiego. Oczywiście, to jest przedmiot dyskusji egzegetycznej, jednakże należałoby przynajmniej odnieść się do tej kwestii. Druga sprawa dotyczy „walki o tożsamość Izraela u proroków przedwyganiowych”.

W tym paragrafie autor ogranicza się do proroków VIII wieku przed Chr., omawiając najpierw proroków działających w Judzie, a następnie w Izraelu. Z punktu widzenia chronologicznego należałoby wyjść najpierw od proroków Królestwa Północnego, jako że prorocy Królestwa Południowego działali również po upadku Samarii. W ujęciu ks. Tułodzieckiego owa „walka o tożsamość Izraela” u proroków sprowadzała się do krytyki nadużyć w sferze sprawiedliwości społecznej. Biorąc pod uwagę pytanie otwierające rozdział I, chciałoby się je zmodyfikować i zapytać, jak prorocy działający w dwóch różnych królestwach patrzyli na kwestię podzielonej monarchii, gdzie widzieli podstawy pod wspólną tożsamość mieszkańców dwóch różnych królestw, jak prorocy Judy postrzegali upadek Izraela, w czym prorocy przedwygnaniowi widzieli kluczowe elementy budujące i wyznaczające tożsamość Izraela. Wydaje się zatem, iż przyjęcie perspektywy diachronicznej w całym rozdziale I pozwoliłoby na uchwycenie zasadniczej kwestii, którą sam autor wskazał na początku tego rozdziału, iż „na przestrzeni wieków tożsamość oraz jedność Izraela w ich religijnym i etnicznym samozrozumieniu ulegały ciągłym przekształceniom” (s. 23). Przyjmując to zdanie jako tezę wyjściową autora, nie została ona do końca wykazana. W rozdziale pierwszym zauważa się usterkę na s. 69: w kontekście autora Iz 1,12 chodzi nie tyle o „psalmistę Pańskiego”, co raczej o „proroka Pańskiego”.

Została już podkreślona olbrzymia wartość wprowadzająca rozdziału II monografii. Od strony formalnej można byłoby wyeksponować graficznie koncentryczny układ wizji Za 1–8 w dwóch tabelach i schemacie znajdujących się na s. 169-170 i 172. Należałoby rozważyć, czy temat nawrócenia, który pojawia się w prologu Za 1,4 nawiązuje tylko do Oz 14,2-9 i Jr 25,4-5 (s. 120), czy też nie ma w nim również echa przepowiedzenia proroka Ezechiela, który jako stróż nad domem Izraela ma wzywać lud do nawrócenia (por. Ez 3,16-21; 18; 33,1-20). Korekty wymaga też zestawienie czasowników ruchu w Za 1–8, które stanowią o dynamice całego widzenia: w miejsce *ʿamad* (s. 170) powinien być czasownik *hālak*; poprawić należy transkrypcję czasownika *šūt* (na šūt) i *yāšā* (na *yāšāʿ*) (s. 171; błędny zapis *šūt* jeszcze na s. 303, 304).

Przy tak dojrzałej egzegezie złożonego symbolicznie materiału wizyjnego w rozdziale III dysertacji wydaje się zasadne zasygnalizowanie przynajmniej jednego dyskusyjnego punktu egzegezy. Z planu pracy, jak i z analizy kompozycji wizji wynika, iż ks. Tułodziecki delimituje wizję trzecią w ramach Za 2,5-9. Jednakże podczas egzegezy tej wizji autor nie ogranicza się – i słusznie – tylko do tych wierszy, lecz analizuje integralnie złączy z tą wizją potrójną wyrocznię w 2,10-13.14-16.17. Treść tej wyroczni dotyka kluczowych kwestii

związanych z przestrzenią zamieszkania nowego Izraela. Tymczasem wyrocznia ta została potraktowana marginalnie przy omawianiu kompozycji całości wyroczni, nie została zrelacjonowana z wyrocznią zamykającą pierwszą wizję (2,14-17), wreszcie sama jej interpretacja, następująca po egzegezie trzeciej wizji, wydaje się być powierzchowna. Przemyślenia wymaga szczególnie konkluzja tej interpretacji, która przynosi dwa zdania będące wobec siebie w pewnej opozycji: „Tym samym prorok wskazuje, że świętość miejsca, gdzie rezyduje Bóg, nie zależy od obcych sił, lecz od postawy mieszkańców Judy i Jerozolimy, od ich otwartości na świętość Jahwe. [...] Nie może się to dokonać bez powrotu Boga na święte miejsce, skąd chce On dzielić się swoją świętością i jej nauczać” (s. 275).

Pewne uwagi należy jeszcze poczynić wobec bibliografii. Jako tekst źródłowy zostaje wskazane czwarte wydanie *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Należy jednak zauważyć, iż dostępne jest już wydanie piąte: *Biblia Hebraica Quinta*. 13. *The Twelve Minor Prophets*, red. A. Gelston, Stuttgart 2010, które zawiera zupełnie nowy, bogatszy o warianty tekstowe aparat krytyczny. Zauważa się również brak odnotowania monografii W. Kardysia, *Szatan w Starym Testamencie oraz w judaizmie Drugiej Świątyni. Studium z historii tradycji*, StBibLub 12, Lublin 2015, w której znajduje się szczegółowa analiza egzegetyczna Za 3,1-7. W podtytule artykułu R. Luxa „Bilder in Texten” (s. 335) zamiast „Bildanthropologische Aspekte” powinno być „Bildanthropologische Aspekte”. Zapis teologii R. Rendtorffa (s. 337), przy uwzględnieniu zasad, których trzyma się ks. dr. Tułodziecki, powinien być następujący: *Theologie des Alten Testaments*. 1. *Ein kanonischer Entwurf*. Na końcu informacji bibliograficznej o monografii J.L. Ska należy usunąć nawias (poza tym imię profesora z *Biblicum* to Jean Luis, stąd inicjały „J.K.” są niewłaściwe). W przypadku informacji bibliograficznej o monografii A. Behrensa zapis serii na s. 330 jest właściwy: AOAT 292, jednakże w monografii na s. 176, przyp. 3 pojawia się usterka w postaci zapisu: AOAT, T. 292. Ujednolicenia wymagałby też sposób zapisu znaku cudzysłowu: naprzemiennie pojawia się podwójny apostrof zapisywany w systemie polskim (górnym i dolnym) i amerykańskim (dwa razy górny).

Monografia ks. dr. Tułodzieckiego pozwala mieć nadzieję, że w polskiej biblistyce pojawia się dojrzały biblista, który będzie kontynuował studia w zakresie profetyzmu powyganiewego. Tym samym jest szansa pogłębienia znajomości historii i literatury biblijnej okresu Drugiej Świątyni wśród biblistów polskich, dla których kojarzy się ona nierzadko tylko z księgami mądrościowymi i apokryficznymi.

Biorąc pod uwagę całokształt dorobku organizacyjnego, dydaktycznego i naukowo-badawczego ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego oraz przedstawioną przez niego rozprawę habilitacyjną, stwierdzam, iż spełniają one wszystkie wymogi niezbędne do uzyskania stopnia naukowego doktora habilitowanego. Stawiam zatem wniosek do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o kontynuowanie przewodu habilitacyjnego ks. dr. Tomasza Tułodzieckiego.

ks. prof. dr hab. Wojciech Pikor

Toruń, 15.12.2015 r.